

Пуковник *Милан В. Петковић*

(Критички приказ чланка *Совјетски Савез и Источна Европа – геополитички улози*, ауторке Мари-Пјер Реј)¹

Пред крај Другог светског рата, Совјетски Савез се нашао пред решавањем одлучујуће фазе своје историје. Тачно је да је цена рата била веома висока, али је и добит била велика, закључује Мари-Пјер Реј у чланку „Совјетски Савез и Источна Европа – геополитички улози“.

Експлозивни завршетак рата и стидљиво трасираног и грађеног пута, који је тридесетих година започела совјетска дипломатија, Совјетски Савез је дочекао као признат и уважени члан светске међународне заједнице и један од оснивача Организације уједињених нација, с правом вета на све одлуке које штете његовом интересу. Отпор немачким армијама и победоносни пут до Берлина учинили су да свет заборави совјетски потпис на тексту немачко-совјетског пакта и да тој огромној држави повери право да одлучује о судбини других. У ствари, како закључује ауторка, нико се није ни усудио да то право оспори.

„Велики савез“ англо-америчко-совјетске коалиције и распуштање Коминтерне, сматра ауторка, претворили су Совјетски Савез у земљу „сличну другима“, док је јавно мњење, фасцинирано комунистичким моделом друштва и задивљено отпором фашизму и нацизму, оличеном у Стаљинградској бици, изражавало отворене симпатије према Совјетима. Захваљујући тим повољностима, совјетска држава, под Стаљиновим руководством, изградила је своју политику према земљама источне Европе и своје ставове јасно саопштила на конференцијама на Јалти и у Потсдаму, а потврдила „ударом у Прагу“ 1945. године, све у име геополитичких интереса и поделе Европе на „правичан начин“.

Да би се боље разумела специфична политика СССР-а према државама источне Европе, што је ауторки, а по много чему судећи и издавачу, био основни циљ, треба узети у обзир развој ситуације на европском ратишту као реалну полазну основу. Пошто је током зиме

¹ Чланак Мари-Пјер Реј, професора Универзитета покрајине Пикардије у Француској, објављен је у тематском броју француског војног часописа „Armée d'aujourd'hui“ (бр. 199, април 1995), посвећеном обележавању 50-годишњице победе над фашизмом, под насловом *Победа и њене последице (француски допринос прослави 50-годишњице победе над фашизмом у Другом светском рату)*, који издаје Служба за информације и односе с јавношћу оружаних снага француског министарства.

1943. и 1944. године повратила изгубљене совјетске територије, Црвена армија је продрла у Румунију, у пролеће 1944. и наставила напредовање према западу (пише Мари-Пјер Реј): Београд је ослобођен 6. септембра,² Будимпешта у децембру, а Беч је заузет 9. априла 1945. године. Затим је, после сусрета с америчким снагама на реци Елби, Црвена армија ушла у Берлин 2. маја, заузела Праг 9. маја и, коначно, завршила војне операције на европском тлу.

Тако је совјетска армија створила „заштитни зид“ између Совјетског Савеза и тзв. слободног света.

Не само у разради Мари-Пјер Реј него и у осталим чланцима специјалног броја француског војног часописа наглашава се да је током свих великих конференција и међусобних договора савезника, одржаних 1943. и 1944. године, совјетска дипломатија успела да обезбеди бројне бенефиције и „награде“ за своју земљу. Већ на Техеранској конференцији, одржаној крајем новембра и почетком децембра 1943, одлучено је да се Немачка подели на окупационе зоне, а Совјетски Савез је добио право на анексију балтичких земаља (Естонија, Летонија и Литванија), које је држао под окупацијом још 1940. године, на анексију немачке области Кенигсберг (садашња Калињинска област), и на „померање“ Пољске 200 km на запад, тако да му границе буду између реке Одре на западу и „Керзонове линије“ на истоку земље.³ На следећим конференцијама територија Совјетског Савеза је још увећана: припојене су јој Бесарабија и Северна Буковина (одузети од Румуније), као и поткарпатска Рутенија („конфискована“ од Чехословачке), а СССР је добио директан физички контакт са свим, касније социјалистичким земљама централне и источне Европе.

Током конференције у Москви, у октобру 1944, Стаљин и Черчил су усвојили принцип немешања у „зоне утицаја“ у Централној и Источној Европи. Румунија и Бугарска су се нашле у совјетској зони утицаја, док је Грчка ушла у „сферу“ Запада. Случај Пољске и Југославије још није био стављен на дневни ред. На конференцији на Јалти, одржаној од 4. до 11. фебруара 1945, озваничено је успостављање „зона утицаја“ у Централној и Источној Европи, али тачна форма „утицаја“ није дефинисана. Међутим, Запад је успео да убеди Стаљина у потребу за организовањем и спровођењем демократских, вишепартијских, слободних избора у свим ослобођеним земљама европског континента, што је требало да послужи као препрека за успостављање тоталитарних режима. Међутим, у периоду од само четири године (1944–1948), Стаљин је

² Очигледно, ауторка се није интересовала за проверу података, барем што се југословенског простора тиче. Уосталом, у целокупном броју специјалног издања лица, места и догађаји везани за југословенски простор помињу се само неколико пута, и то узгред, па и нетачно.

³ Керзон (Curzon, George Nathaniel), маркиз од Кендлстона, као министар иностраних послова Велике Британије (1919–1923), предложио је демаркациону линију између Пољске и Белорусије (СССР-а) као источну границу Пољске после распада Аустроугарске и слома Немачке 1918. године. Та линија је прихваћена и чини и садашњу источну границу Пољске.

успео да „совјетизује“ целу источну Европу,⁴ што су условила два елемента: 1) понашање западноевропских земаља, које су, желећи да што пре заврше и забораве Други светски рат, пожуриле с демобилизацијом својих ратних армија, чиме су још више нагласиле величину и снагу Црвене армије, и 2) постојање комунистичких покрета у источноевропским земљама, који су потпуно подржавали Стаљинову политику, а чинили су јаку наоружану силу (војни потенцијали тих земаља били су под контролом комуниста). Мада негде мањинске, али веома добро организоване, под заштитом „великог совјетског брата“, те политичке и војне снаге су се наметнуле масама и, на крају, задобиле власт. Шема је готово свуда била иста, тврди Мари-Пјер Реј: 1) успостављање власти у облику коалиционих влада, у којима су комунисти држали најважније ресурсе; 2) толерисање нерегуларне ситуације и подстрекавање незадовољства становништва, и 3) организовање нових избора под контролом комуниста, чији је исход већ унапред био одређен и усмеравао помоћу протеста, силовитих уличних демонстрација „против неспособних“ и фаворизовања комунистичких кандидата. У географској зони која је означена као зона наглог продора комунизма Југославија и Албанија су одмах изабрале комунистичке владе, док су Пољска, Румунија и Бугарска, током 1947. године, трансформисане у државе с „народном демократијом“. Њима се, 1949. године, придружила и Мађарска. Што се тиче Чехословачке, она је „прекорачила праг народне демократије“ у фебруару 1948, после „Прашког удара“, када је легално изабрано државно руководство нестало под безобзирним ударима и притисцима просовјетских милиција.

Решеност СССР-а да успостави „заштитни зид“, састављен од земаља непријатељски расположених према Западу, одговарала је у потпуности логици учвршћивања безбедности сопствене територије. За Стаљина су те земље једноставно биле „продужетак совјетске територије“ којима је требало да спречи сваки напад са Запада у тренутку распада „великог савеза“ и почетка „хладног рата“. Тај „продужетак територије“ остварен је брзо и ефикасно, са скоро истим атрибутима као анексија, методом стварања ланца сателитских држава.

Стално подгрејавајући мит о „опседнутој совјетској тврђави“, Стаљинова безбедносна логика се провлачила као основни мото у политичком животу комунистичких режима још од дана Октобарске револуције и грађанског рата. Међутим, потпуни замах и значај добила је тек по завршетку Другог светског рата, у којем су се показали сви недостаци политике затварања у своје националне просторе. Између осталог,

⁴ Према ауторима чланака „Три задња месеца рата у Европи“ (Мартин Блуменсон), „Кампања у Немачкој“ (генерал Андре Сиар) и „Јуриш на немачку тврђаву“ (генерал Жан Компањон), до тога не би дошло да је и Француска била позвана да учествује на конференцијама у Техерану, на Јалти и у Москви, али, на жалост, „она је третирана као прикључена земља“ савезничким силама. Тек при потписивању капитулације Немачке дато јој је место силе победнице, па је француски генерал Де Латр де Тасињи имао част да представља Француску током тог чина. Касније, приликом потписивања капитулације Јапана, присуство Француске као силе победнице већ се подразумевало.

наглашава Мари-Пјер Реј, али и други наведени аутори, мада звучи парадоксално, та логика учвршћивања безбедности сопствених територија је вишевековна руска пракса експанзије монолитизма и „географског груписања“ земаља и основна је одлика царистичке дипломатије: сва територијална освајања и стварање зоне утицаја у Европи у периоду 1944. и 1945. године, посебно на централном делу континента и на Балкану, у потпуности одговарају територијалним претензијама руске царевине. Шта више, „совјетско царство“ на крају Другог светског рата је верна слика амбиција царистичке Русије, која је стално инсистирала на остварењу замисли о једном царству на два континента. Иронија је била што је Стаљин, син комунистичке револуције, дошао, у ствари, на чело царевине. Уз то, инструменти контроле које је успоставио, сем учвршћења унутрашње власти, снажно су утицали на цео европски континент током следећих педесет година.

Већ 1944. године започет је у СССР-у нови талас политике чврсте руке. Радило се о процесу реконструкције земље и поновном успостављању „идеолошке супремације“ на територијама захваћеним ратним разарањима. Дакле, радило се првенствено о просторима задобијеним политичким и дипломатским путем на конференцијама – балтичким земљама, деловима територије Финске и Пољске, источној Пруској, Бесарабији, Буковини и Рутенији. Према Стаљиновом мишљењу, те области је требало што пре и свим средствима да се „нормализују“ према совјетским стандардима. Спровођење брзе присилне „русификације“, уз масовно депортовање месног становништва у дубину совјетске територије, било је једна од основних метода, посебно у балтичким земљама и у Источној Пруској. Та тежња за униформношћу појавила се у земљама „народне демократије“ убрзо после преласка на совјетски политички, економски и социјални систем: изгласани су устави који су били копије совјетског устава из 1946. године; опозиционе политичке партије су једна за другом нестајале, уз истовремено неограничено јачање комунистичких партија; успостављен је систем репресије, који је прво успешно испробан на гушењу религијских и националистичких покрета и протеста, а механизам „чишћења“ је усавршен до крајњих граница. На економском плану, приступило се првим реформама кроз национализацију средстава за производњу и колективизацију обрадивих површина и установљавања петогодишњих планова производње и развоја (усвојен је чак и руски назив „петољетка“). Одлучност да се спроведе унификација осећала се од Гдањска до Софије, а формирањем Коминформа, 1947. године, Совјетски Савез је још више учврстио везе са сателитима. У октобру 1949. створена је Демократска Република Немачка као последњи камен у „заштитном зиду“, којим је „заокружена“ конструкција совјетске империје.

У стварању једнообразне заједнице Москва је наишла само на једну препреку – Југославију, која се, у име локалних геополитичких императива, успротивила совјетској шеми. У ствари, Тито је желео да оствари идеју о грчко-југословенској федерацији и замислио је да она буде спона

између Истока и Запада, не знајући да је та идеја била део Стаљинове визије компактне Источне Европе, која би имала улогу „тампон-зоне“ између Совјетског Савеза и Западне Европе. Стога није нелогично што је Титов план пропао, а Југославија је у пролеће 1948, означена као „ревизионистичко-титоистичка творевина“. Тако је Источна Европа, сем „јогунасте Југославије“ и „прозападне Грчке“, ⁵ ушла у појас безбедности „совјетског царства“ према замисли, насталој пре више векова, о стварању евро-азијског руског царства.

Сем у чланку Мари-Пјер Реј учешће Југославије у Другом светском рату, односно догађаји везани за југословенску територију, помиње се маргинално у следећим текстовима:

У чланку Николаја Наумова са Московског универзитета каже се да је Црвена армија, после продора у Румунију, држала фронт на линији Вистул-Бидгошћ-Познањ-Вроцлав-Моравска-Острава-Беч-Осијек, док су даље, на запад, биле снаге западних савезника (аутор је Народноослободилачку војску Југославије сврстао у „западне савезнике“ или је „кооптирао“ у састав јединица Црвене армије);

– У календару догађаја „од светског значаја“ у 1945. години поминути су следећи догађаји везани за југословенске просторе: 8. март – „Јосип Тито формира већинску комунистичку владу“; 1. мај – „Сусрет енглеских и Титових јединица у Монфалконеу“⁶; 9. јун – „Споразум о административној подели Трста између Југославије, Велике Британије и САД“; 9. јул – „Војни савез СССР-а са Бугарском, Мађарском, Румунијом, Чехословачком и Југославијом“; 8. октобар – „Из владе Југославије избачени су сви промонархистички министри“; 11. новембар – „Тито односи победу на општим изборима“.

Ни једном једином речју се не помиње Народноослободилачка борба, нити допринос Југославије победи над фашизмом. Истина, у једном од питања у квизу знања, под називом „Игра“, тражи се од читалаца одговор на питање о величини „жртве“ немачког народа: „Одмах по потписивању примирја, биланс немачких губитака је био следећи: 3.250.000 војника Вермахта је убијено, 300.000 цивила погинуло је у току бомбардовања градова, 1.550.000 Немаца нестало је са територије источно од линије Одра-Ниса, а од тога 1.000.000 у СССР-у, Пољској, Румунији, Југославији, Мађарској и Чехословачкој. Да ли је то 6,8 или 10 одсто од укупног броја становника Немачке (заокружити тачан одговор)“. О губицима у људству СССР-а, Пољске и Југославије нема ни речи, па се намеће питање није ли то један од начина да се „педесет година после“ изједначе злочинци и жртве. Некако се то подудара с иницијативом немачког канцелара Кола на прослави 50-годишњице победе над фашизмом у Лондону, али и све учесталијим захтевима и иницијативама за промену основних поставки Повеље Уједињених нација, у којој се на више места помињу „непријатељске

⁵ У ствари, Грчка је, према договору „великог савеза“, додељена Западу.

⁶ Нема никакве назнаке о томе како су „Титове јединице“ стигле до Монфалконеа, града западно од Трста.

земље“, односно земље сила Осовине и њихових савезника. У међувремену, све су те земље постале чланице НАТО или су се придружиле програму „Партнерство за мир“, а разбијене су неке које су биле међу оснивачима Организације уједињених нација. Да би „правда била задовољена“, у специјалном броју француског војног часописа је одштампан и постер под називом „Уједињене нације“, на којем су приказане две људске руке које саде дрво са листовима у форми и у бојама заставе свих земаља оснивача те организације, а међу њима су и заставе СССР-а, ЧССР-а и Југославије.

Утисак не може да поправи ни умерен, али и безбојан уводни чланак бившег министра одбране Француске Едуара Баладира, а тежњу за „гланцањем“ појачава и чланак Клауса Јиргена Милера професора Универзитета Буденсвера у Хамбургу, под насловом „Немачка дан после 8. маја 1945“, пун ламентација и вајкања.

Међутим, нису сећања свих Француза на Други светски рат „педесет година после“ као аутора чланака у специјалном броју часописа француских оружаних снага. Генерал у пензији Пјер Мари Галоа, некадашњи члан Покрета отпора и пилот добровољац у Британском краљевском ваздухопловству, блиски сарадник генерала Де Гола и носилац Ратног крста за учешће у рату од 1939. до 1945, написао је поводом прославе 50-годишњице победе над фашизмом у Другом светском рату: „Не може се славити победа над Трећим рајхом без Срба у првим редовима“.⁷

Једна је ствар опростити, а друга заборавити. И мада је јасно да се нека сећања морају потиснути због тренутних, па и будућих интереса, не смеју се заборавити, поготову ако су болна и поучна.

⁷ „Војно дело“, бр. 3/95, стр. 20.